

MAX DVOŘÁK: RESTAURATORSKA PITANJA – SPLIT

UDK: 728.8(497.5 Split)
7.025.3-05 Dvořák, M.

Primljeno: 16. 7. 2012.

Izvorni znanstveni rad

Dr. sc. FRANKO ĆORIĆ
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb, HR

Članak donosi prijevod i kontekstualizacijski komentar teksta Maxa Dvořáka iz godine 1909. Restaurierungsfragen – Spalato. Zagovornici ondašnjega novoga koncepta zaštite kulturne baštine (tzv. moderne Denkmalpflege – doslovno, moderna njega spomenika) su, predvođeni predstavnikom Središnjega povjerenstva Maxom Dvořákom, na sjednicama Povjerenstva za Dioklecijanovu palaču između 1907. i 1909. godine uspjeli pridobiti F. Bulića, F. Madirazzu i G. Niemanna za očuvanje stare Biskupske palače i time za čuvanje dokumentarističkog značaja sklopa i slikovitog ambijentalnog dojma splitske gradske jezgre. Dvořákov je tekst bio kruna nastojanja čelnih ljudi Središnjega povjerenstva za afirmacijom novih načela kako u Austro-Ugarskoj Monarhiji tako i u njemačkom govornom području.

Ključne riječi: Max Dvořák, Središnje povjerenstvo, Robert Schneider, Povjerenstvo za Dioklecijanovu palaču, Cornelius Gurlitt

Max Dvořák je godine 1909. u *Godišnjaku* Instituta za povijest umjetnosti objavio tekst u kojemu je opširno tematizirao problematiku očuvanja splitske gradske jezgre.¹ Slojevitost kao temeljna vrijednost toga osobitoga gradskoga

sklopa danas je opće mjesto, no ona to nije bila početkom 20. stoljeća.² Upravo su protagonisti Bečke škole povijesti umjetnosti Alois Riegl i Max Dvořák u funkciji glavnih konzervatora drugoga odjeljenja Središnjega povjerenstva bili zaslužni za promoviranje i prevagu te ideje. Ta činjenica nije očuvana u našoj tradiciji, iako su utjecaj bečke škole na naše stručnjake i pozivanje na bečke autoritete do Drugoga svjetskoga rata bili značajni.³ Objašnjenje treba tražiti u poslijeratnim socijalnim, ideološko-političkim, ali i stručnim razlozima ili možda u jezičnoj barijeri. U suvremenosti je ponovno postala aktualna prevaga arheološkoga pristupa nad čuvanjem slojevitosti gradskoga sklopa unutar Palače, pa se uputnim čini podsjetiti na naizgled davno apsolviranu temu.

STIL PISANJA I NEGATIVNO VREDNOVANJE 19. STOLJEĆA

Stil pisanja Maxa Dvořáka polemičan je i ekspresivan, sličan stilu protagonista bečke književne moderne Hermanna Bahra, ali i stilu našega Gjüre Szaba. Izrazitu literarnu, gotovo pjesničku vrijednost ima opis Dioklecijanove palače u odlomku koji započinje riječima *Postoji zasigurno mnogo gradova...*, u kojemu splitsku gradsku jezgru opisuje kao živi organizam. Osobito je dojmљiva i usporedba Splita s antičkom kamejom uklopljenom u barokni prsten, jednako kao i ocjena da neke splitske *arhitektonske vedute nadmašuju najsmjeliję Piranesijeve fantazije*. Izvorni je tekst ilustriran nizom kvalitetnih fotografija koje su vizualno oživљavale Dvořákov doživљaj kulturnih slojeva koji su srasli, koji se prožimaju i rube.

Dvořákov ekspresivni izričaj pogotovo je naglašen u dijelovima teksta u kojima negativno vrednuje kulturu i umjetnost 19. stoljeća. Učestalo je negativno vrednovanje neposredno minule epohe, ali i njezina naknadna revalorizacija. Kao što je Eitelberger negativno pisao o romantičnom historicizmu, tako je i Dvořák negativno vrednovao neposredno okončano razdoblje historicizma u umjetnosti i zaštiti spomenika. Tom je razdoblju spočitavao nedostatak stila i ukusa kao i nerazumijevanje umjetničkoga sadržaja. Smatrao je da je umjetnički odnos prema umjetničkim vrijednostima prošlosti i sadašnjosti zamijenjen knjiškim predodžbama o stilovima i inferiornošću umjetničkih potreba. Smatrao je nadalje da je zaštita spomenika 19. stoljeća pod izlikom tehničkoga saniranja ili čistoće stila snizila zanimљiva, najljepša, nezaboravna umjetnička djela na razinu uobičajenih umjetničkih i stilskih predodžbi i time ih uništila

kao umjetnička djela. Ne začuđuje negativno vrednovanje historicizma u široj stručnoj javnosti u moderni i modernizmu kada su i sama prominentna imena struke izražavala tako eksplicitno negativno stajalište. Usprkos čitavom nizu novih saznanja i vrednovanja umjetnosti i kulture toga doba, u današnjoj hrvatskoj stručnoj javnosti i dalje nailazimo na nerazumijevanje kulture i umjetnosti 19. stoljeća, pogotovo na našoj obali, gdje se u prvi plan stavlja poglavito srednjovjekovne i renesansne građevine.

PROMJENA TEORIJSKE PARADIGME ZAŠTITE SPOMENIKA

U Austro-Ugarskoj je Monarhiji Alois Riegl inaugurirao nov odnos prema spomenicima, koji je cijenio starosnu vrijednost, povijesnu slojevitost i ambijent. Njegovim obnašanjem novostvorene službe glavnoga konzervatora i objavljivanjem *Modernoga kulta spomenika* 1903. godine stvorena je vizija preustroja Središnjega povjerenstva u skladu s novim idejama i konceptima, a postupno je realizirana u razdoblju od 1906. do 1911. godine.⁴ U prevedenom ga je tekstu Dvořák nazvao *učiteljem i prethodnikom u službi*. Riegl je u službi glavnoga konzervatora za srednjovjekovne i novovjekovne spomenike u Splitu boravio u jesen 1903. te u studenom 1904. godine, na prvom službenom zasjedanju Povjerenstva za Dioklecijanovu palaču.⁵ Njegovo je izvješće iz godine 1903. poslije postalo slavno u njemačkom govornom području i time naš lokalitet uvrstilo u ranu povijest suvremene konzervatorske struke.⁶ Dirljivo je doznati da je Riegl Dvořáka na samrtničkoj postelji zamolio da ne popušta u pitanju stare Biskupske palače, skromne građevine iz 17. stoljeća sjeveroistočno od katedrale. Zahvaljujući Dvořáku, ona je postala *najvažnijom bitkom* koju je njegovo vrijeme moralo *izboriti* za staru i novu umjetnost. On ju je uzdigao na pitanje od općega značenja i važan korak u *pobjedničkom pohodu* novih poimanja.

U govoru na Konferenciji o zaštiti spomenika (*Tag der Denkmalpflege*) u Salzburgu u rujnu godine 1911. on je govorio o *dva tabora: velikom natražnom i malom, živom i naprednom, kojemu pripada budućnost*.⁷ Radilo se o sukobu predstavnika stilskog restauriranja i predstavnika *moderne njege spomenika*. Na konkretnom splitskom primjeru značilo je to suprotstavljanje poklonika važnosti pojedinačnoga objekta ili sloja i žrtvovanja povijesnih građevina u okolini radi što efektivnijeg insceniranja te poklonika očuvanja osebujnog am-

bijentalnog prepletanja epoha. Ta razlika između koncepata u zaštiti kulturne baštine bila je analogna razlici između pristupa J. Stübgena i C. Sittea uklapanju starih građevina u suvremeni grad.⁸

ZASJEDANJA POVJERENSTVA ZA DIOKLECIJANOVU PALAČU OD 1905. DO 1909. GODINE

U vrijeme konferencije u Salzburgu godine 1911. već je u velikoj mjeri bila završena reorganizacija Središnjega povjerenstva. No važan korak u prevazi novoga koncepta imala je stara splitska Biskupija. Dvořák je još godine 1905., na drugoj sjednici Povjerenstva za Dioklecijanovu palaču zamijenio smrtno bolesnoga Riegla, nastavljajući se zalagati za očuvanje Biskupije. Ključna je bila treća sjednica, održana 25. rujna 1907. godine. U prevedenom je tekstu Dvořák iznio i mišljenje neimenovanoga ravnatelja Austrijskoga arheološkog instituta, koji se također založio za očuvanje. Radilo se o Robertu Schneideru, koji je te godine uz kotarskog poglavara F. Madirazzu i gradonačelnika V. Mihaljevića postao novoimenovanim članom Povjerenstva.⁹ Mihaljević, Madirazza, G. Niemann i F. Bulić na toj su sjednici bili zagovornici rušenja Biskupije, no Dvořáku je za očuvanje Biskupije ipak uspjelo pridobiti najvažnije članove: Bulića, Madirazzu i Niemanna.¹⁰ Posljedica je bilo negodovanje šire javnosti prigodom sljedeće sjednice 1908. godine. Predvođena lokalnim političarima i utjecajnim građanima, javnost je tu promjenu doživljavala kao primjenu sile i diktat bečkih članova Povjerenstva. Stoga se na zasjedanju godine 1909. pojavilo izaslanstvo dalmatinskih inženjera i arhitekata i predalo memorandum u kojemu se ponovno traži rušenje Biskupije.¹¹ G. Niemann je na sjednici 1. travnja 1910. godine pokušao ponuditi kompromisno rješenje probijanjem ulice između katedrale i Biskupske palače te uređenjem nereprezentativnoga južnog pročelja Biskupije.¹² I R. Schneider i M. Dvořák su u prevedenom tekstu naglašavali problem nedostatka zakonske osnove za uspješnost djelovanja Povjerenstva, ali time neposredno i samoga Središnjega povjerenstva.

Zanimljivo je da je s događanjima u Splitu bio upoznat, te na njih i reagirao, i Cornelius Gurlitt, koji je pridonio internacionalizaciji teme.¹³ On se sa situacijom mogao upoznati izravnim kontaktima s predstavnicima Središnjega povjerenstva, između ostaloga s Wilhelmom Weckbeckerom i Josephom Neuwirthom na Konferenciji za zaštitu spomenika u Lübecku, između 21. i 25. ruj-

na 1908. godine, kada je izlagao o oslobađanju crkava, ali i za vrijeme svojega boravka u Zagrebu 29. rujna 1908. godine u Komisiji za regulaciju Kaptola.¹⁴

Prevedeni Dvořákov tekst objavljen je nakon zasjedanja Povjerenstva za Palaču 1909. i nakon Gurlittova teksta i imao je naglašenu pobjedničku retoriku. Upravo je tijekom godine 1909. u Središnje povjerenstvo imenovan niz novih članova, što je vodilo temeljitoj reorganizaciji 1911. godine.¹⁵

KONZERVATORSKE INTERVENCIJE SUKLADNE NOVOM PIJETETU PREMA SPOMENIKU

Dvořák je odlučio odustati od, za stilsko restauriranje karakteristične, usredotočenosti na katedralu, njezino oslobađanje i restauriranje, te pozornost usmjeriti na ostale vidljive dijelove Palače, koji su prema njegovoj procjeni bili u alarmantnom stanju. Zbog toga je zahtijevao izradu projekta tehničkog saniranja vidljivih dijelova Palače, pri čemu je želio isključiti provedbu uobičajenih shematskih sanacijskih mjera i projekt namjeravao povjeriti nerenomiranom, ali kompetentnom arhitektu *koji razumije nova načela zaštite spomenika*, sa zadaćom da za budućnost očuva ono što je bilo sačuvano do njihova vremena, a da se pritom ne naruši originalnost i dojam ruševine. Smatrao je da u obzir treba uzeti intervencije Rodolfa Amedea Lancianija i Giacoma Bonija na Palatinu, na *Forum Romanum* i rimskim termama.¹⁶ Rezultiralo je to angažmanom mlade snage unutar Središnjega povjerenstva, tehničkog pomoćnika Karla Holeya, poslije glavnoga konzervatora Središnjega povjerenstva, koji je stoga studijski boravio u Italiji i godine 1910. izradio projekte intervencija na Vestibulu, stupova pred ulazom u katedralu, krstionice, istočnih te sjevernih gradskih vrata.¹⁷ Splitska je stara Biskupija time postala značajna i u kadrovskoj politici novoga ustroja Središnjeg povjerenstva.

RESTAURATORSKA PITANJA - SPLIT

Tisuće su ovdje sanjale o tassovskoj temi Cadono le città, o pradobu, povijesnim zakonitostima, krajobraznom slikarstvu, a bez ljudi. Mravlja revnost najnovije znanosti u međuvremenu je ogolila kosti ili ulomke kostiju ovoga trupla i dala mu krsni list.

Justi Velazquez I 300

Godinama se SP bori za Split.¹⁸

Borba se koncentrira na jednu jedinu kuću: staru Biskupiju, skromnu građevinu od kamenih kvadara iz 17. st., na kojoj samo grbom urešeni portal obogaćuje dojam neukrašene monumentalnosti. Ukazala se prilika za rušenje te kuće, koju su s radošću pozdravili različiti stručnjaci i stanovništvo što im se priključilo, te su energično zatražili da ju se iskoristi za interese grada i njegovih spomenika. SP je prosvjedovalo, a postupno su mu se priključili svi ostali strani stručnjaci i prijatelji umjetnosti. U samom se Splitu i dalje traži rušenje građevine, silovitošću i strašću kakve se nisu mogle promatrati ni u jednom drugom slučaju austrijske zaštite spomenika, a očitovale su se u bezbrojnim novinskim člancima, letcima, javnim okupljanjima, rezolucijama i prosvjedi-ma. Građevinu se čak pokušalo i zapaliti.

Ništa manje jaka nije bila ni nepopustljivost boraca za očuvanje građevine. Još me je na samrtničkoj postelji moj učitelj i prethodnik u službi, dvorski savjetnik Riegl, molio da ne popuštam u pitanju Biskupije. Bila je to uputa koju sam vjerno slijedio ne samo iz poštovanja prema tom nezaboravnom čovjeku već i iz vlastitoga dubokog uvjerenja.

Ovaj dugotrajan i oštar sukob bio bi neshvatljiv da se radi samo o zgradi Biskupije. Zaštita spomenika u Austriji primorana je nažalost na kompromise, zbog kojih su, radi mira i ostalih važnih interesa, morali biti žrtvovani i spomenici značajniji od Biskupske palače u Splitu, a zagovornici rušenja građevine vjerojatno ne bi bili stvorili tako jak i dugotrajan otpor da se radi samo o različitim procjenama značenja pojedinačne građevine. No ne radi se samo o Biskupiji već o čitavom splitskom starom gradu.

Dva potpuno oprečna stajališta o obvezama prema čudnovatoj gradskoj strukturi koju okružuju zidine stare carske palače nepomirljivo su suprotstavljena, a ispod te različitosti uvjerenja krije se najvažnija bitka koju naše vrijeme mora izboriti za staru i novu umjetnost.

I u Splitu se, kao i svagdje kod takvih pitanja, govorilo o prometnim pitanjima, o potrebi asaniranja grada stvaranjem novih trgova i ulica. Zasižno je jasno da bi se na rušenje jedne zgrade, u takvom shvaćanju obveza, trebalo gledati kao na početak nakon kojeg bi trebalo uslijediti potpuno preoblikovanje Dioklecijanove palače unutar zidina. Predočimo sebi što bi to značilo.

Postoji zasižno mnogo gradova koji su ljepše smješteni, bogatiji umjetnima te po pojedinačnim građevinama zanimljiviji od Splita. Postoje i mnogi

spomenici klasične umjetnosti koji, umjetnički sadržajni, promatraču nude veći estetski užitak od ruševina monumentalne carske palače čiji jednostavan smještaj i provincijalne forme imaju manje značenje kao jedinstven umjetnički doživljaj negoli kao poduka o procesu raspadanja i rustificiranja klasične umjetnosti. No ipak, postoji malo gradova koji bi ostavljali tako dubok dojam u svakom posjetitelju koji razumije umjetnost od ove grandiozne pozornice svjetskopovijesne peripetije. Gorostasna građevina koju je monumentalnijom od svega što je prije ili kasnije nastalo u pokrajini na zabitoj morskoj obali stvorila svijest jednoga rimskog cara koji je htio ovladati svijetom, pretvorila se u ruševine, no u tim je ruševinama procvjetao nov život – u punom smislu te riječi – te se sa starim napuštenim zidinama povezao u nov, jedinstven povijesni organizam koji se do današnjega dana razvijao u sliku koja, čini se, svoj postanak prije može zahvaliti velikom pjesniku nego povijesti. Drugdje su se rimske ruševine očuvale samo ispod ili pokraj novih kulturnih slojeva, no u Splitu su s njima srasle, prožimaju ih ili obrubljuju, kao da je povijest nakanila na jednom mjestu stvoriti monumentalni simbol staroga i novoga svijeta u njihovoj uzastopnosti i genetskom povezivanju, ali ne u neplodnom obrascu, već kao tvorevinu s naizgled neiscrpnim pojedinostima koje povijesno i slikarski potiču maštu.

A ovaj ep od kamenih kvadara nastao spojem klasičnih ruševina sa srednjovjekovnim gradom, sada bi trebalo *regulirati*, tj. širokim ulicama i trgovima preobraziti u moderan grad. Nije li to isto kao kad bi se Pasquina ili Marka Aurelija iskoristilo za kandelabre električnih svjetiljaka? Upravo je smiješno u ovome kontekstu govoriti o prometnim potrebama. Njih nema ili su minimalne, a čak i kad bi ih bilo, morale bi ustuknuti pred višim obzirima, obzirima prema onome što je očuvano u starom Splitu i na što čitavo civilizirano čovječanstvo posjeduje pravo. U Splitu u tom pogledu nisu potrebne mnoge žrtve, budući da se grad može neometano širiti na sve strane, pa se eventualne prometne poteškoće u samom malenom starom dijelu grada mogu lagano ukloniti pomicanjem prometnih žarišta u ostale dijelove grada. A pitanje higijene! Zasiurno se treba reći: *difficile sativam non scribere!* Koliko toga postoji u Dalmaciji i u samom Splitu što bi se bez mnogo razmišljanja iz sanitarnih razloga trebalo poboljšati. Uskih ulica ima i drugdje u Dalmaciji, u Zadru, u Dubrovniku, u Šibeniku, u Kotoru i svagdje, jednako kao i u većini gradova južne Italije, one su bile zaštita Juga od

sunčeve vrućine, a ono što se drugdje treba podnositi, u Splitu se, gdje se na to vežu dragocjene vrijednosti, ne treba podnositi?

Razgovjetnije nego drugdje u Splitu se vidi da su tehnički i humanitarni argumenti izgovor ili nesvjesno samozavaravanje, gesla na koja se možda ne bi spalo da ne postoji dublji uzrok borbe protiv sadašnje gradske slike. A taj uzrok treba, što oni koji imaju uvid u stanje priznaju, tražiti u umjetničkom uvjerenju i stajalištu. Postoji uvjerenje da se čini umjetnički dobro djelo ako se ruševine Palače oslobode od ljuske srednjovjekovnih i kasnijih građevina, ako ih se izolira i oslobodi od svih kasnijih *nedostojnih* dodataka te ih se pusti da djeluju na promatrača u goloj veličini. Biskupija se smatra umjetnički bezvrijednom građevinom i ne razumije se zašto bi ona trebala ostati u blizini divnog mauzoleja, na koji bi se nakon uklanjanja građevine otvorio pogled, a slične se intervencije u različitim stupnjevima, od izoliranja pojedinih građevina do potpunog evakuiranja ruševina, želi provesti u ostalim dijelovima grada.

Radi se, dakle, o razlici umjetničkih stajališta koja čini osnovu sukoba oko Biskupije. U čemu se ona sastoji? Odgovoriti na ovo pitanje je to važnije što odgovor ne vrijedi samo za Split, već je od općega značenja.

Sve više prevladava uvjerenje da je 19. st. bilo vrijeme najveće propasti umjetnosti. Nije da nisu postojali pojedinačni značajni umjetnici, oni nastaju u svim razdobljima, no opće razumijevanje umjetničkih vrijednosti je usprkos općem govoru o umjetnosti i ekstenzivnoj umjetničkoj djelatnosti potonulo možda dublje nego ikada ranije.

Veseleći se tome što su nadiđena umjetnička razdoblja koja su neposredno prethodila, u pravilu smo zasigurno nepravedni prema njima, no danas smo dovoljno udaljeni od onih događaja za koje bismo objektivno mogli reći da se nikada nije tako jadno gradilo, da nikada nije bilo tako umjetnički potpuno bezvrijednih proizvoda umjetničkog obrta, da se ukus društva nikada nije zadovoljavao tako sramotnim slikarskim i kiparskim proizvodima kao u drugoj polovini 19. st. To se tiče ne samo određenih društvenih slojeva koji *još nisu pridobiveni za umjetnost*, poznajem ministarske urede i plemićke palače, bankarske kuće i umjetničke stanove u kojima nedostatak smisla za umjetnost i neukus slave razvratne orgije. Pritom se ne radi ni o određenom narodu – Grci novoga vijeka: Talijani, najdublje su potonuli – ni o određenom umjetničkom stajalištu među mnogima koji su prije bili stilski pravci negoli umjetničke struje. Ovdje nije mjesto tražiti razlog ovoj propa-

sti umjetnosti, samo ga treba pokušati okarakterizirati u mjeri u kojoj je on važan za naše pitanje.

Zasigurno nije ispravno ako se o prošlim umjetničkim razdobljima govori kao o zlatnom dobu u kojem je svako umjetničko djelo stvoreno za sve, koje su svi razumijevali te u kojima postoji samo jedna umjetnost koja je sve ljude povezivala u jedinstvenom duhovnom uzdizanju. Takva jedinstvenost umjetničke produkcije i razumijevanja umjetnosti moguće je samo u primitivnim stadijima umjetnosti; što su umjetnička djela duhovno i moralno kompliciranija, što više počivaju na individualnoj ideji i individualnom umijeću, to i uživanje u njima zahtijeva određenu umjetničku kulturu i individualnu darovitost. Vjerovanje da su Michelangelove skulpture ili Tizianove slike bile umjetnost za sve, koje su svima govorile isto i koje su svi mogli razumjeti, bilo bi sanjarija bez rudimentarnog poznavanja psiholoških preduvjeta uživanja u umjetnosti. Razumijevanje umjetnosti i recepcija umjetnosti i u ranijim su razdobljima bili diferencirani, iako ne tako bezgranično kao danas. No na svim stupnjevima diferencijacije - a to je fundamentalna razlika prema umjetnosti 19. st. - odnos prema umjetnosti određene sfere razumijevanja počivao je i kod umjetnika i kod publike na stvarnom umjetničkom senzibilitetu. Okruživalo se samo umjetnošću koja se mogla razumjeti i koja je bila primjerena socijalnoj i individualnoj umjetničkoj potrebi, bez drskosti želje nadilaženja, pa je stoga čitav život bio umjetnički usavršen, postojala je stvarna umjetnička kultura; ne zbog toga što je postojala općerazumljiva umjetnost, nego zato što je svagdje, od ponosne medičejske kapele do jednostavnih seljačkih soba, umjetnost u tisućostrukom stupnjevanju uvijek bila prava umjetnost, izraz umjetničkog htijenja, umijeća i uživanja u umjetnosti, ne samo besmisleni ukras, laž ili konvencija. Stoga je svagdje postojalo i pravo duboko strahopoštovanje prema umjetničkim djelima i prema onima čiji je umjetnički značaj nadilazio svakodnevni obzor, jer se znalo da su u njima utjelovljena viša umjetnička volja, veća umjetnička snaga, pred kojima se valjalo klanjati bez drskosti identificiranja s njima. Time su velika umjetnička djela postala žarištem umjetnosti i jedinstvene umjetničke kulture te su oplodivala čitav umjetnički život.

No sve se to u 19. st. pretvorilo u svoju suprotnost. U hotelskoj sobi (u malom provincijskom gradu) gdje pišem ove retke, visi kolorirani otisak s prikazom *Madonne della Seggiola*, a iznad portala zgrade štedionice nasuprot hotelu kopije Zore i Sumraka u štuku. Kakvo značenje ima Rafaelovo remekdjelo za regrute

koji u pravilu posjećuju ovaj hotel, što govore Michelangelove figure malograđanima koji svoje uštedevine nose u štedionicu? Nije li reproduciranje najjasniji dokaz da je nestao i posljednji pojam o umjetničkim kvalitetama originala, a da je reprodukcija postala stupidni besmisao? Slične pojave susrećemo na svakom koraku u drugoj polovini 19. st. Nikada prije nije bilo tako velikog utroška (kvantitativnog) za nabavu umjetničkih predmeta i dekoracija gradova i zgrada, no radilo se o monumentalnim građevinama koje su izvedene u stilu talijanskoga *Cinquecenta*, Alhambre ili gotičkih katedrala, sve do namještaja kafića na uglu u stilu Luja XVI. i opreme spavaće sobe u stilu njemačke renesanse, gotovo posvuda o nepravoj umjetnosti koju je stvaratelj primjenjivao kao formulu, a koju je naručitelj (najčešće zbog troškova) doživljavao kao nužni dodatak koji odgovara općim navadama, a koji mu nije govorio ništa više od onoga što je (ako je bio povijesnoumjetnički školovan) pročitao u pregledu stilskih formi, čuo u preporukama umjetničkog poduzetnika ili pročitao u skladišnom katalogu. Izgubio se svaki stvarni umjetnički odnos prema umjetničkim vrijednostima prošlosti i sadašnjosti, a zamijenili su ga s jedne strane knjiške predodžbe o stilovima, a s druge strane inferiornost umjetničkih potreba kao izraz neobrazovanosti i nekulture koja se očitovala u premazivanju, glatkom blanjanju, poravnavanju i uspostavi simetrije.

Ovo su dovoljno poznate okolnosti, no nepoznata je ili neizrečena činjenica da su one uzrok bijede takozvane zaštite spomenika: purifikatorsko ludilo, pošast restauriranja, sramotna borba protiv starih slika gradova i naselja. Nedostatak povijesnih interesa u posljednje tri generacije nije bio kriv za sustavno uništavanje starih umjetničkih djela i umjetničkih vrijednosti, koje je u posljednje vrijeme, ne uvijek na farizejski način, uvijek imalo glavnu riječ u pitanjima ove vrste; jednako tako ni nedostatak pijeteta nije bio stvarni uzrok brojnim vandalizmima koji su počinjeni: neka su stoljeća imala mnogo manje pijeteta, a da nisu počinila takva pustošenja. Pijetet 19. st. bio je, što jednom treba otvoreno reći, nekultiviran, šepRTLjAV, šarlatanski pijetet, koji je i tamo gdje je htio biti koristan, samo štetio, jer nije znao što je kod umjetničkih djela bitno, ovaj pijetet umjetnički slijepog plebejstva (ne u socijalnom značenju riječi), koji je sebi davao za pravo da svojim umjetnosti stranim predodžbama o umjetnosti i stilu umjetnička djela prošlosti zaštitom uništiti. Jer kako bi ljudi kojima su najjednostavnija umjetnička rješenja u njihovom okruženju bila knjiga sa sedam pečata, kojima je umjetnost bila samo socijalna obveza (ili socijalno zlo), a stil idejni pojam, kako bi tre-

bali prodavači koloriranih grafika i gipsanih odljeva, prijatelji krilatice *Uredi svoj dom*, proizvođači kuća i ulica, umjetnički špekulanti i učenjački filistri u sprezi, kojima je umjetnost bila tržišno dobro ili mudrost pri ispijanju piva i čitanju novina, snobovi koji su umjetnička djela mjerili prema cijenama i autoritetima, proroci arheologije, poklonici nauka o stilovima, umjetnici koji su svoju umjetnost naučili iz knjiga, kako bi trebala jedna sveopćost u kojoj su svi ovi elementi bili vodeći i presudni, razumjeti što je važno pri zaštiti starih spomenika? Kako su mogli očuvati i od oštećenja sačuvati ono o čijem postojanju nisu imali pojma, ono što je najvažnije kod umjetničkih djela prošlosti i sadašnjosti! Ono što ne počiva na pravilima stila i apstraktnim umjetničkim pojmovima: beskrajno diferencirani, konkretni, vremenskim i prostornim preduvjetima, umjetničkim individuama i sudbinama spomenika određeni umjetnički sadržaj!

Tako je pijetet nužno svagdje gdje je nadilazio defenzivne prosvjede protiv uništavanja (a najčešće se o tome radilo), morao načiniti samo zlo. Nije štitio ono što je na spomenicima bilo vrijedno, nego se trudio stara umjetnička djela urediti prema onome što mu se činilo vrijednim, a to nisu bile individualne umjetničke vrijednosti, nego antikvarni recepti, teoretske stilske dogme i ogavne banalnosti. Kada se do temelja istraže *historijske* rekonstrukcije i restauracije, lako se otkrije da se *historijsko* u najboljem slučaju prema izvornom umjetničkom djelu slično ponašalo kao spomenuta oleografija originalne Rafaelove slike, a najčešće nije bilo ništa drugo doli historizirajuće utjelovljenje osupnjujućeg nedostatka stila i ukusa, koje se može promatrati kod većine umjetničkih proizvoda druge polovine 19. st. Ranija umjetnička razdoblja često su provodila radikalne zahvate na starim umjetničkim djelima. Dodavali su umjetnost, a ono što su pošteđivali, ostajala je umjetnost, pa se stoga u konačnici moguće pomiriti s preinakama. Zaštita spomenika 19. st. sastojala se od toga da se zanimljiva, najljepša, nezaboravna umjetnička djela pod izlikom tehničkog saniranja ili čistoće stila (često i bez takve izlike) i u starim dijelovima i u dodacima snizilo na razinu uobičajenih umjetničkih i stilskih predodžbi te ih se tako preoblikovalo u sramotnu parafrazu tadašnje umjetničke nemoći, drugim riječima, uništilo ih se kao umjetnička djela. Između takozvanih stilu primjerenih obnova i pregradnji srednjovjekovnih burgova i katedrala i nepodnošljivih općih mjesta gotike na vilama, gradskim vijećnicama i u skladištima namještaja, između *raskošno* popravljenih crkvenih interijera i prazne razmetljivosti bulevarskog restorana, između regulacijskih atentata na stare gradove i ulica s najamnim kućama koje

nalikuju pustinji, trgova koji nalikuju mučilištima, reprezentativnih javnih građevina koje nalikuju odbojnim nakazama ili smiješnim maskeradama, između ideala oslobađanja spomenika (*Freilegungsideal*) i modernih kipova, postavljenih na tobožnji ures trgova, koji odgovaraju estetici uresnih društava, samo izvanjski postoji razlika, a nikada u ovome: povezuje ih ista najniža točka umjetničkog senzibiliteta, susreće nas i ovdje i ondje ista umjetnost s historijskom prurušenošću ili bez nje, prividna umjetnost koja se prema pravoj, i novoj i staroj, ponaša kao panoptikum prema životu.

U tome leži najvažniji i najteži problem zaštite spomenika. Jer iako su naglašavanje originalnosti i nužnosti očuvanja spomenika u njegovoj izvornoj ili povijesnoj posebnosti (glavni argumenti kojima se borimo) shvatljivi mnogim literarno i znanstveno obrazovanim ljudima te poneki stara umjetnička djela čuvaju od uništenja i deprivacije, ipak će se raditi o sporadičnim, najčešće silom iznuđenim uspjesima, sve dok kvalitete stare umjetnosti za očuvanje kojih se borimo u širem društvu ne počnu nalaziti razumijevanje i rezonanciju, što nije moguće bez dalekosežne promjene općeg odnosa prema umjetnosti.

A otkuda bi ona međutim trebala doći?

Nadamo se novoj umjetnosti kao da se u posljednje vrijeme prečesto nije doživjelo da se dobra strana novih umjetničkih djela brzo u općoj umjetničkoj produkciji pretvorila u novi neukus. Drakonske mjere opće prirode ne koriste ništa više od slatkorječivih poduka; samo pobuđuju nepovjerenje. Tom cilju teško može pridonijeti apeliranje na ljubav prema zavičaju (*Heimatschutz*), koja počiva na pojmovima, a ne na umjetničkom doživljaju. Ona u najboljem slučaju stare recepte nadomješta novima koje se može lokalizirati. Kao i u svim pitanjima u kulturi, odlučujući su primjeri i uvjerenje pojedinih osoba, njihova neustrašivost u borbi koja potiče i druge. Važna pitanja moraju se neumoljivo izboriti *usque ad finem*, do kraja, jer se jedino tako mogu probuditi srodni duhovi te stvoriti kristalizacijske točke nove umjetničke kulture.

Nečuvena ilustracija ovakvoga činjeničnog stanja jest borba za Split, gdje valja spasiti jedan od najneobičnijih gradova svijeta, jedinstvenoga svoje vrste, od pogrešnih savjeta i njima pogrešno usmjerenoj volji vlasnika i najbližih imenovanih zaštitnika od opasnosti pretvaranja u pravilni dikasterijski grad s pojedinačnim ruševinama koje vrijedi vidjeti, opasnosti kojoj su i ove ruševine umalo postale žrtvom, jer ih se, proistječe iz službenog izvješća, u žaru rušilačkih promjena zaboravilo sanirati.

IZVJEŠĆE RAVNATELJSTVA AUSTRIJSKOG ARHEOLOŠKOG
INSTITUTA MINISTARSTVU BOGOŠTOVLJA I NASTAVE O DI-
OKLECIJANOVOJ PALAČI U SPLITU

Beč, 7. prosinca 1907.

Potpisani, imajući čast proslijediti njemu nedavno poslani protokol o sjednici Povjerenstva za Dioklecijanovu palaču u Splitu 25. rujna o. g. uz molbu za blagonaklonim zaključkom, vjeruje kako kao obrazloženje svoga stajališta zauzetoga na savjetovanju mora navesti sljedeće.

Bilo je to u srpnju 1873. kada su Alexander Conze (od 1877. u Berlinu), Alois Hauser i Georg Niemann na povratku s iskopavanja na Samotraki u svojstvu visokog izaslanstva boravili u Splitu, kako bi na osnovi očevida izvijestili o restauriranju katedrale (Dioklecijanova mauzoleja). U svojem su elaboratu između ostaloga predložili da se otkupom i rušenjem kuća i brvnara, od kojih su neke bile ugrađene u peripter¹⁹, a ostale sužavale prostor oko katedrale, oslobodi građevina. Izoliranje katedrale bilo je geslo koje je, potaknuto u ono doba, vrijedilo tri desetljeća te su kao njegova posljedica s trga uklonjeni kavana *Caffè del Tempio*, hospicij poljudskih franjevac i ostale brvnare. Osim nekoliko manjih uklanjanja koja bi se u budućnosti mogla pokazati poželjnima, može se prema uvjerenju potpisanoga ovu zadaću u bitnom smatrati ispunjenom. Ukoliko bi se po njemu nastavilo djelovati, značilo bi to dosad ispravno primijenjeno načelo dovesti *ad absurdum*. Potpisani stoga nije mogao odobriti s tom namjerom češće raspravljano rušenje stare Biskupije na sjeveroistočnoj strani katedralnoga trga. Oktogonalna građevina katedrale je i unutar sklopa Palače, dakle od samoga početka, bila smještena u ne preširoko dvorište. Iako se zidovi Biskupije okrenuti katedrali ne poklapaju potpuno s potezom dioklecijanskih kolonada, oni ipak ugrubo odgovaraju izvornome konceptu. Ovo razmatranje, a manje umjetnička i historijska vrijednost same građevine, koja se možda ne bi trebala previsoko ocijeniti, odredilo je da se potpisani zajedno s predstavnikom SP založi za očuvanje Biskupije. Budući da su se splitski gradonačelnik i predstavnik dalmatinske vlade tome suprotstavili, nije se ni ovaj put mogao postići željeni sporazum te je odluka Povjerenstva o tom važnom pitanju morala biti odgođena za iduće zasjedanje. Potpisani je međutim doživio zadovoljštinu jer su se dva člana Povjerenstva za Dioklecijanovu palaču koji su već napola bili pridobiveni za rušenje, profesor Niemann

i vladin savjetnik Bulić, složili s njegovim argumentima, a i predsjedavajući se, namjesnički vijećnik Madirazza, priključio ovom mišljenju. Čak mi je iskazao počast uobličivši jednu zamisao izrečenu u svrhu reambuliranja palače (da se po uzoru na Firencu, Sienu i Orvietto Biskupska palača uredi u *operu del duomo*) u konačni prijedlog.

Posljedice rušenja mogle bi biti fatalne. Trg bi izgubio umjetničku zatvorenost te bi relativno mirnu pozadinu zamijenila vrlo nemirna i mnogostruko rastrgana, s crkvama sv. Filipa i Dušica te uglavnom siromaških privatnih kuća. Gotovo bi se sigurno provedeno činjenično stanje smatralo nepodnošljivim, a saniranje počinjenih grešaka bilo bi mnogo skuplje od doduše hitno potrebnog renoviranja jako zapuštene Biskupije. Daljnja posljedica bilo bi rušenje kapele sv. Roka, koje je gradonačelnik već predvidio. Kapela sv. Barbare, s kojom ova graniči, već se odavno smatra predanom istoj sudbini. Potpisani posjeduje premalo tehničkih uvida, a da bi smio tvrditi kako je građevni blok koji tvore dvije kapele potreban potporanj statički arkada Peristila koje se na njih naslanjaju, no vjeruje da bi ispitivanje u tom pogledu također bilo preporučljivo. U svakom slučaju, tako dalekosežni zahvati povijesnu bi sliku splitskoga glavnoga trga ne samo narušili nego potpuno uništili. Zadržavanje povijesnoga sklopa potpisano me se čini samo po sebi razumljivom obvezom čak i kada je ponešto od onoga što valja čuvati umjetnički sporno - što je u Splitu nedvojbeno slučaj - te čak kada bi to značilo novo izopačenje onoga što je nekoć postojalo. Rekonstrukcija u izvorno stanje se svagdje gdje je primijenjena pokazala kao sumnjiv eksperiment, u najboljem slučaju kao teško raspoznatljiva krivotvorina izvornoga, te bi nakon stečenih iskustava bilo neodgovorno na jednom tako jedinstvenom spomeniku kakav je Palača Dioklecijana pokušavati to isto.

Oduševljava oslobađanje stražnjeg zida *krstionice*. Samo je još jedan ugao hrama ostao u susjednoj kući, no u skoroj bi budućnosti i taj ostatak trebao biti oslobođen od modernog obzida. U velikoj je mjeri poželjno skorašnje oslobađanje glavnoga trga od skela koje su ondje već desetljećima. U međuvremenu je stasala čitava generacija koja nije doživjela raskošan pogled na Peristil bez te smetnje. Tehnički komplicirano i zbog toga skupo bit će konzerviranje *rotunde*²⁰, čije gornje opeke toliko prijete urušavanjem da je Povjerenstvo za Dioklecijano-vu palaču smatralo nužnim općini preporučiti zatvaranje javnog prolaza.

S jedne strane, ove zadaće iziskuju veća novčana sredstva od dosad utrošenih na očuvanje Palače, s druge pak strane, ružna nagrada *Porta aurea* balustra-

dom ženskog samostana koji se nalazi iznad ili, još gore, novogradnja dotičnoga gospodina Sava na južnom pročelju na Rivi kojom se upravo ruga djelatnosti Povjerenstva za Dioklecijanovu palaču, ukazuju na nedostatak zakonske osnove za uspješno djelovanje ovoga Povjerenstva. I u jednom je i u drugom smislu Povjerenstvo je na svome zadnjem zasjedanju postavilo određene zahtjeve koje potpisani ne smije oklijevati preporučiti detaljnijem ispitivanju i blagonaklonom podupiranju.

IZ IZVJEŠĆA SREDIŠNJEG POVJERENSTVA MINISTARSTVU BOGOŠTOVLJA I NASTAVE O DIOKLECIJANOVOJ PALAČI U SPLITU

Beč, 26. lipnja 1908.

Ponovno je, na najsvečaniji način, časna dužnost države briga za očuvanje Dioklecijanove palače u Splitu, u posljednje vrijeme prije svega odobrenjem znatnih novčanih sredstava za kupnju i uklanjanje pojedinih nagrđujućih građevina kao i za arhitektonsko snimanje. Radi se o spomeniku iznimnog značenja koji se ne samo zbog ličnosti graditelja nego i zbog svoje važnosti za povijest antičke arhitekture treba ubrojiti među najvažnije povijesne dokumente ne samo u Austriji već i u čitavom svijetu. Tom značenju odgovara činjenica da je c. kr. Ministarstvo postavilo posebno Povjerenstvo koje bi se trebalo savjetovati o mjerama za očuvanje Palače. To Povjerenstvo postoji već jedan lustar²¹, održalo je niz sjednica te se s velikom požrtvovnošću i energijom trudilo riješiti pitanja koja se tiču sudbine Palače.

Ipak se dosadašnje mjere ne mogu označiti zadovoljavajućima. Uzroci za to su različiti. U njih pripada nedostatak pravnih mjera koje bi u svim razmatranim slučajevima zajamčile uspjeh državne intervencije. Veliki i važni dijelovi Palače su u privatnom vlasništvu pa uvijek prijete opasnost da će se na tim dijelovima dogoditi namjerna oštećivanja zatečenog stanja, kako se to prošle godine na posebno žaloban način dogodilo na jednom od najvažnijih dijelova Palače. Na zapadnoj strani Palače, na impozantnom morskom pročelju vlasnik je kuće usprkos energičnim prosvjedima Povjerenstva za Dioklecijanovu palaču dao rekonstruirati dio pročelja koji se nalazi u njegovu posjedu, pri čemu su očuvani dijelovi arhitektonske raščlambe zidina Palače povezani s modernim dopunama i uklopljeni u nametljivo moderno pročelje, što je možda gore nego

da se odmah potpuno uništilo stare fragmente. Kakav bijes bi obuzeo zainteresirane krugove da se nešto slično dogodilo u Rimu! U Splitu se takve nekulturne devastacije moraju mirno podnositi jer ne postoji pravno sredstvo koje bi vlasnike starih dijelova Palače moglo spriječiti da svojim posjedom gospodare i upravljaju prema vlastitu nahodanju. Tako sve državne mjere za zaštitu Palače ostaju iluzorne dok se ne stvori zakon koji bi na ovaj ili onaj način spomenik udaljio od samovolje vlasnika.

Nedostatak pravnih mjera nije jedini razlog zašto državna briga za dijelove Palače u privatnom vlasništvu do sada nije postigla rezultate kakvi bi bili dostojni države s kulturnim identitetom.²² Stanje onih dijelova Palače na kojima bi bila moguća neposredna državna intervencija, daleko je od onoga kakvo bi zahtijevali značenje spomenika i najprimitivnija javna briga o građevinskom stanju starih spomenika.²³ Prije dvije godine je kamen koji je pao sa svoda rotunde usmrtio jednoga splitskog liječnika, a valja se pribojavati momentalnog urušavanja čitave rotunde. Ista bojazan vrijedi i za zidine uz *Porta argentea*. Pojedini dijelovi Peristila nalaze se u žalosnom stanju, a prema tvrdnji profesora Niemanna ugroženo je i krunište *Porta aurea* tako da se s čuđenjem valja priupitati kako je moglo doći do toga da su usprkos tako izvanrednim mjerama za zaštitu Palače najvažniji dijelovi spomenika pred raspadanjem.

Glavnu krivnju za tu žalosnu činjenicu snosi neispravan cilj koji se postavilo u brizi za Palaču. U središtu rasprava o sudbini Palače godinama je u Povjerenstvu za Palaču i izvan njega bilo pitanje Biskupije. Stara biskupska rezidencija koja s ostalim zgradama okružuje katedralu s istočne strane jednostavna je, no dojmjljiva građevina iz 17. stoljeća. Predstavnici grada su se nakon što je izvan Palače izgrađena nova biskupska rezidencija odlučili za projekt kupnje i rušenja stare Biskupije, o svrsishodnosti kojeg su mišljenja dugo bila podijeljena.

Predstavnici grada su namjeru rušenja obrazlagali prometnim i sanitarnim razlozima te estetskim prednostima koje bi sa sobom donijelo uklanjanje građevine i s time povezano oslobađanje dijela katedrale, pri čemu se ozbiljno razmatrao samo posljednji razlog. Za promet, koji unutar Palače može igrati samo minornu ulogu, rušenje Biskupije značilo bi proširenje ulice, a to bi za ukupan promet bilo nevažno. Na njega se trebalo ograničiti radi sprječavanja žrtvovanja ostalih dijelova Dioklecijanove palače, što se već otpočetak moralo označiti neprijepornim. Sanitarne prednosti na koje se pozivalo, a koje bi nastale stvaranjem širega

trga isto se tako nije moglo ozbiljno razmatrati jer bi se taj trg nalazio na periferiji četvrti unutar zidina Palače, a želja za više zraka i svjetla bila bi opravdana samo u uskom spletu uličica središnjeg dijela Palače. Doista su ti praktični razlozi postajali sve manje bitni; na pretposljednjoj sjednici Povjerenstva za Palaču splitski je gradonačelnik konačno izjavio da je glavni motiv uklanjanja Biskupije želja za oslobađanjem katedrale, želja čiji krajnji cilj znači ideju *isolamenta*.

Ta je zamisao neposredno ili posredno bila pozadina ili glavni sadržaj svih rasprava o Palači te je do sada paralizirala sve pothvate očuvanja i saniranja. Pritom se radi o sljedećem: u ruševine Palače je, poznato je, ugrađen srednjovjekovni grad. Dioklecijanov mauzolej posvećen je Mariji i preuređen u crkvu splitskih biskupa. Među ruševinama Palače nastale su, okruženi visokim zidinama Palače, nove zgrade, ulice i trgovci, a postupno se na polju ruševina razvio grad jedinstven u svojoj vrsti, grad u kojemu su se moćni ostaci rimskoga spomenika zajedno sa srednjovjekovnim gradskim sklopom i s onim što je iznjedrilo umjetničko stvaralaštvo mnogih stoljeća spojili u arhitektonske vedute koje nadmašuju najsmjelije Piranesijeve fantazije i kojima se mnogo toga u Austriji po slikovitosti dojmova ne može staviti uz bok.

Ideja *isolamenta*, oslobađanja Dioklecijanove palače, nastala je u nesretnom razdoblju povijesti starih spomenika u kojem je antikvarni interes zamijenio umjetnički odnos prema starim spomenicima, vremenu diletantskog dogmatizma koji je jedinom vrijednom umjetnošću smatrao uvijek stil u žarištu vlastitoga studija, a sve dodatke koje je spomenik dobio u drugim vremenima i stilskim formama držao neprimjerenima dostojanstvu građevine. Odstranjivanje svih kasnijih dogradnja u Palači držalo se idealom kojemu valja težiti. Čitav grad, srednjovjekovni i novovjekovni Split valjalo je uništiti kako bi se antičke građevine pojavile bez svih kasnijih dodataka. Budući da taj divovski projekt – trebalo je srušiti mnogo stotina zgrada – nije bilo moguće provesti odjednom, valjalo ga je provoditi u etapama. Prema potrebi je valjalo kupiti i srušiti pojedine kuće (kako se to dogodilo s kućama Jožević i Romagnolo), a prije svega ukloniti sve građevine uokolo katedrale. Htjelo se ukloniti i kor katedrale, a katedralu izmjestiti kako bi od Dioklecijanova mauzoleja, kojemu bi se otuđila dragocjena mletačka oprema, stajalo samo ogoljeno ziđe. Uklanjanje Biskupije značilo bi zauzimanje za tu ideju u okruženju katedrale.

Kada su u našem odnosu prema spomenicima prevladali novi pogledi u kojima nijedan stil nema kanonsku vrijednost, a uklanjanje kasnijih dodataka

ne znači izraz pijeteta prema spomeniku, ideja *isolamenta* naišla je na krajnje nepovjerenje. S arheološkoga bi se stajališta rušenje jednog osebujnoga i dojmljivoga grada moglo dovesti u pitanje samo ako bi eventualna iskopavanja značila iznimnu korist za znanost kao na *Forum Romanum*. No o tome se u Splitu ne može govoriti jer se osim temelja ne mogu očekivati važni nalazi. Inače, prema modernim stajalištima nema razloga za oslobađanje, a šteta koju bi ono prouzročilo bila bi neizmjerena. Za ostatke Dioklecijanove palače *isolamento* ne bi imao koristi. Ono što je u okviru živog organizma, okviru koji su stvorila stoljeća, prvorazredna dragocjenost, kao što je to antička kameja u baroknom prstenu, moralo bi nakon rušenja srednjovjekovnoga Splita postati žalosnom ruševinom kakvih je iz antike sačuvano mnogo, a čiji se dojam ne da usporediti s onim čemu se u Splitu možemo diviti, gdje upravo u spoju sa srednjovjekovnim i novovjekovnim umjetničkim stvaralaštvom ruševine klasičnoga spomenika djeluju kao divovska ostavština prošlosti. Samo oni koji nikada nisu vodili računa o preduvjetima umjetničkog djelovanja starog spomenika, mogu vjerovati da bi za Dioklecijanov mauzolej bilo dobro ukloniti kasniju dragocjenu opremu, a prostor ostaviti praznim ili srušiti sve zgrade uokolo i osloboditi centralnu građevinu kako bi se pojavila u izoliranosti karakterističnoj za udžbeničke klišeje koja se mašti građevnih poslovođa pričinja estetskim postulatom, ali koja proturječi svim tradicijama umjetničke kulture, a uništila bi dokumentaristički značaj sklopa skupine zgrada i njihov slikarski ambijentalni dojam.

Isolamento ne bi bio koban samo za antičke dijelove grada. Daleko smo od onog vremena u kojemu je prije svega antičkoj umjetnosti davana prednost kao jedinoj vrijednoj apsolutnoj umjetničkoj normi. Iz kasnijih vremena Split nudi mnoštvo važnih i zanimljivih umjetničkih proizvoda i bez sumnje bi bio vandalizam kada bi ih se iz doktrinarnih razloga žrtvovalo na oltaru oduševljenja klasičnim ruševinama.

Pritom bi se uništili ne samo pojedini važni spomenici srednjovjekovne i novovjekovne umjetnosti nego i, što bi bilo još žalosnije, čitav stari dio Splita, grad koji je sam po sebi čudnovati spomenik, a čije ulice i trgovi svojom zatvorenošću i slikarskim dojmom neodoljivo zanose svakog tko je otvoren dojmovima takve vrste. *Isolamentom* bi se odustalo od grada koji spada u najzanimljivije i najdojmljivije gradove uopće, a zamijenilo bi ga se poljem ruševina bez važne znanstvene koristi, koje bi, da je nastalo barbarskim bije-

som, možda pobuđivalo historijske kontemplacije, no koje bi kao tvorevina moderne brige o spomenicima kod svih ljubitelja umjetnosti izazvalo krajnje negodovanje.

Na sreću, pobjednički je pohod novih poimanja zadaća prema starom spomeniku bio brži od napredovanja projekta. Nova stajališta, prema kojima svaki spomenik u svojem zatečenom povijesnom obliku, a napose povijesne gradske slike moraju biti predmetom najvećega pijeteta, nadvladali su u Povjerenstvu za Dioklecijanovu palaču tako da je pri posljednjem zasjedanju većina bila ne samo protiv *isolamenta* već u konkretnom slučaju i protiv rušenja Biskupije, manje iz obzira prema ovoj građevini negoli iz procjene da bi rušenje građevine i oslobađanje ovog dijela katedrale krivotvorili historijsku formu okruženja katedrale te umjesto sadašnjeg, povijesno nastalog i krajnje dojmljivog sklopa ovoga dijela grada brutalnim probijanjem ambijentalnog okruženja mauzoleja uspostavilo jednu banalnu, povijesno i umjetnički potpuno neosnovanu panoramu. Nakon što se ovo pitanje, iako ne i formalno, ali stručno prema uvjerenju većeg dijela Povjerenstva moglo smatrati riješenim, prirodno neizbježni zahtjevi za očuvanjem Palače došli su u prvi plan. Za vrijeme dugogodišnjih savjetovanja oko Biskupije antički su se dijelovi Splita sve više bližili svojem potpunome uništenju. I o tome se savjetovalo, no bez sporazuma o mjerama koje valja poduzeti ili bez energičnog zauzimanja za ostvarivanje onih mjera čiju svrsishodnost se priznavalo. Prema stajalištu SP sljedeći bi prijedlog trebao voditi preko mrtve točke akademskih rasprava i dati mogućnost da se sprovede u djelo ono što zahtijeva pijetet prema spomeniku. Izradu projekta tehničkog saniranja Palače trebalo bi povjeriti potpuno kompetentnom stručnjaku.

Budući da se ništa ne smije dopunjavati ili rekonstruirati, za taj pothvat nije potreban renomirani arhitekt, nego čovjek koji razumije nova načela zaštite spomenika, a svoju zadaću ponajviše vidi u iznalaženju sredstava i načina kako ono što se očuvalo do našega vremena očuvati i za budućnost, a da se pritom ne naruši originalnost i sadašnji dojam ruševine. Požrtvovna je to zadaća, ispunjenje koje će biti to bolje što će provedeni radovi biti manje vidljivi, a istodobno i krajnje komplicirana, osobito po tome što isključuje provedbu uobičajenih shematskih sanacijskih mjera te ju valja samostalno riješiti, kamen po kamen. Najbližu analogiju nude i sanacijski radovi provedeni na Palatinu, *Forum Romanum* i rimskim termama, koje projektant

neophodno treba poznavati ili upoznati, bilo kao uzor bilo radi izbjegavanja ondje počinjenih grešaka.

Ako bi se u potpunosti prihvatilo sve učinjeno u sličnim sanacijskim radovima u Rimu, što zasigurno neće biti slučaj, projekt sanacije Dioklecijanove palače trebalo bi zbog jedinstvenosti spomenika razmatrati kao problem koji tek valja riješiti, problem koji zahtijeva projektanta kod kojega se može pretpostaviti da će se ljubavlju i razumom potruditi oko rješenja.

M. Dvořák

BILJEŠKE

- ¹ Max Dvořák: *Restaurierungsfragen - Spalato*. Kunstgeschichtliches Jahrbuch 3/1909, Beč 1909., 117-142.
- ² O splitskom ambijentu i urbanom razvoju: Ivo Babić: *Urbana poetika Splita u Dioklecijanovoj palači*. Kulturna baština, Split 1989., br. 14 (19). 51-64; Igor Fisković: *Srednjovjekovna izgradnja i identitet grada Splita*. Kulturna baština, Split 1989., br. 14 (19). 28-50; Arsen Duplančić: *Prinos dokumentaciji urbanističkog razvitka Splita od 17. do 19. stoljeća*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 20-21, Zagreb 1994-1995., 143-151.
- ³ Ljubo Karaman: *Pitanje odstranjenja zgrade biskupije u Dioklecijanovoj Palači u Splitu*. Prilog VAHD, 1920, 3-41.
- ⁴ Max Dvořák: *Denkmalpflege in Österreich*. Beč, 1911., pretpisak u: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*. 28/1974, Beč, 131-137.
- ⁵ Franko Ćorić, Marko Špikić: *Izviješće Aloisa Riegla o Dioklecijanovoj palači iz 1903. godine*. PPUD 42, 387-416.
- ⁶ Jukka Jokilehto: *A History of Architectural Conservation*. Oxford 2001, 218.
- ⁷ Joseph Neuwirth: *Die Tagung für Denkmalpflege und Heimatschutz in Salzburg*. Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission, III serija 10/1911, Beč, 433-444.; Max Dvořák, 1911, n. dj. (4).
- ⁸ Usp. Zlatko Jurić: *Zaštita spomenika u teorijama gradogradnje u Srednjoj Europi 1870.-1918.*, Prostor 12 (2004), 1 (27), Zagreb, 1-14.
- ⁹ Usp. Stanko Piplović: *Austrijanci istraživači Dioklecijanove palače u Splitu*. Godišnjak nje-mačke narodnosne zajednice, Osijek 1999., 35-45.
- ¹⁰ Achim Hubel: *Überlegungen zum Verhältnis von Theorie und Praxis der Denkmalpflege im 20. Jahrhundert – Das Beispiel Split*. kunsttexte.de, 2/2012, 8.
- ¹¹ Protokol sjednice od 16./17. travnja 1909., u: Mitteilungen der k.k. Zentralkommission, III serija, 8/1909, Beč, 534-536.
- ¹² Protokol sjednice od 1. travnja 1910., u: Mitteilungen der k.k. Zentralkommission, III serija, 9/1910, Beč, 386-387.
- ¹³ Cornelius Gurlitt: *Der Kaiserpalast in Spalato. Ein Warnruf*. Frankfurter Zeitung und

- Handelsblatt, 168, 1. Jutarnji list, 19. lipnja 1909, S. 1; otisnuto i u Agramer Tagblatt, 173, 31. srpnja 1909., 17.
- ¹⁴ Wilhelm Weckbecker: *Die Kongresse für Heimatschutz und Denkmalpflege in Lübeck, September 1908.*, u: Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission, III serija 7/1908, Beč, 298; Achim Hubel n. dj. (10) 10-12; Maja Bonačić Mandinić: *Nacrt za kronologiju života i rada don Frane Bulića*. Don Frane Bulić, katalog izložbe (ur. Emilio Marin), Arheološki muzej u Splitu, Split 1984., 109.
- ¹⁵ Franko Ćorić: *Carsko i kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanja i održavanje starijinskih građevina u hrvatskim zemljama – Ustroj zakonodavstvo i djelovanje 1850.-1918.*, doktorska disertacija, Zagreb, 2010, 295-299.
- ¹⁶ Jukka Jokilehto, n. dj. (6), 208-209.
- ¹⁷ Usp. Thodor Brückler, Ulrike Nimeth: *Personenlexikon zur österreichischen Denkmalpflege 1850-1990*, Bundesdenkmalamt, Beč 2001., 113 pod Holey, i kao n. dj. (12), 530.
- ¹⁸ SP je kratica od Središnje povjerenstvo za spomenike u Beču.
- ¹⁹ U izvorniku doslovno *kolonada peristila uz katedralu*.
- ²⁰ Misli se na Vestibul.
- ²¹ Pet godina.
- ²² U izvorniku: *Kulturstaat*.
- ²³ Ova je rečenica slobodnije prevedena, tj. interpretirana.

MAX DVOŘÁK: *VIEWS ON RESTORATION*

Summary

The paper presents both the translation and the contextualised review of the text by Max Dvořák *Restaurierungsfragen – Spalato* that was written in 1909.

Dvořák was Alois Riegl's student and, upon graduation, assumed his mentor's previous position as both principal specialist in restoring classical and modern monuments and representative of the Diocletian Palace Restoring Department Central Commission. Dvořák's concept of monument restoration reflected the influence of his mentor: it was a modern restoration concept based on the importance of the age, history and environment surrounding a specific monument. This new concept was accepted at the Department meeting, that was held on 25th September 1907. The main topic of the meeting was the restoration of the old 17th century palace of bishops situated north-west of the Cathedral. The advocates of the new restoration concept, Max Dvořák, the representative of the Central Commission and Robert Schneider, the representative of the Austrian Archeological Institute, managed to gain support of their colleagues - F. Bulić, F. Madirazza and G. Niemann. The support that Dvořák and Schneider gained for the new concept at the meeting was rather unexpected and perceived by the general public as the outcome imposed on the rest of the participants by commission members from Vienna. Therefore, in 1909, the delegation of Dalmatian engineers and architects officially demanded demolition and reconstruction of the palace.

The publication of Dvořák's paper followed both the meeting of the Diocletian Palace Restoring Department that was held in 1909 and the review published in *Frankfurter Zeitung* by Cornelius Gurlitt. In this review, Gurlitt underlined the importance of the preservation of the ambient values of the city of Split old core. 1909 was a significant year for the Central Commission: new members were elected, which resulted in its major restructuring in 1911. Karl Holey became new technical assistant: years later he was elected the Central Commission principal conservator. In light of these new events, the restoration project of the old bishop palace finally gained importance.

Dvořák was renowned for his polemic and expressive writing style, which was explicitly revealed in his negative reviews of the 19th century culture and art. On the other hand, his depictions of Diocletian's palace were written in strikingly poetic language.